

Ulazeći ovim brojem u 25. godište svoga izlaženja, Jezik će nastojati da svojom otvorenošću i nadalje opravdava smisao i svrhu svoga izlaženja, da potiče i promiče ona jezična rješenja i usmjerenja koja su u htijenju naših društvenih kretanja i težnji i u najboljoj tradiciji samoga časopisa.

Njegovanje je i širenje kulture književnog jezika ozbiljan i značajan društveni i stručni posao, pa će i Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika, to bolje izvršavati svoju namjenu što bude imao širu i raznolikiju suradnju i što širi krug čitatelja. Nadamo se da će, kao i uvijek dosada, društvena pomoć Jeziku, materijalna i svaka druga, biti što izdašnija i što djelotvornija. Želja je uredništva Jezika da se sve to ostvari.

Uredništvo

UPOTREBNA VRIJEDNOST IMPERFEKTA U SUVREMENOM HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

Stjepko Težak

Gramatike i drugi jezični priručnici koji su u novije doba mogli, u određenoj mjeri, utjecati na razvoj hrvatskoga književnog jezika uglavnom variraju Maretićevu postavku da se imperfekt upotrebljava za događaje koji su u prošlosti trajali, običavali se događati ili se ponavljali. U točnijem pak određivanju upotrebne vrijednosti imperfekta nema posvemašnje suglasnosti, a rijetko se i dotiču sintaktičke i stilske tananosti toga preteritalnog vremena.

Prema *Maretiću* imperfekt je najčešći u pripovijedanju, ali »nema sumnje da ga je dobro uzimati i u priopćavanju, javljanju, spominjanju« te jednako tako »kad se što kazuje u čudu, u ljutini, u žalosti ili prekoračaju koga i u pitanjima«. Iznosi još primjere imperfekta za izricanje nepravde sadašnjosti, pravde sadašnjosti, mogućnosti i kao zamjenu za relativni prezent u zavisnoj rečenici.¹ Iz toga se dâ zaključiti da je imperfektu mjesto ne samo u književnoumjetničkom nego i u poslovnom, publicističkom i znanstvenom stilu te da ga možemo očekivati i u razgovornom jeziku.

J. Florschütz, naglašujući da se mjesto imperfekta obično upotrebljava *per f e k t i m p e r f e k t i v n i h* glagola, zapravo implicate poistovjećuje imperfekt s perfektom durativnih i iterativnih glagola.² *I. Brabec* tvrdi da između imperfekta i perfekta nesvršenih glagola u značenju nema razlike te dodaje da se imperfekt u današnjem književnom jeziku rijetko ili nikako

¹ *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, III. izdanje, MH, Zagreb, 1963, str. 622—624.

² *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje i slične škole*, IV. izd., Zagreb, 1940, str. 244.

ne upotrebljava.³ A *Lj. Jonke*, suprotstavljajući se potiskivanju aorista i imperfekta iz upotrebe, zalažući se za njihovu funkcionalnu upotrebu, ističe ove odlike tih glagolskih oblika: pregnantnost, svečanost, uzvišenost, izražajnost u finesama vremenskih odnosa i trajanja.⁴ U svom jezičnom leksikonu *S. Babić* kaže da je imperfekt u suvremenom hs. jeziku sve rjeđi, ali još uvijek živ, i to uglavnom u pjesničkom stilu, rijetko u kojem drugom.⁵ Autori »Jezičnog savjetnika« iz 1971. kategorički tvrde da se imperfekt danas u običnom proznom i govornom jeziku nikako ne upotrebljava i da je sve rjeđi i u umjetničkom izražavanju.⁶ Ja sam pak u »Pregledu gramatike« napisao da se imperfekt ne upotrebljava u znanstvenom, administrativnom, a djelomice ni u publicističkom stilu (tj. u oglasima, vijestima, izvještajima i sličnim novinskim vrstama) jer je on u prvom redu izražajno sredstvo književnoumjetničkog stila.⁷

Sintaktičari koji su imperfekt proučavali na građi iz onih narodnih govora gdje je taj glagolski oblik još živ, kao i na književnim tekstovima nastalima na tim govorima, mnogo iscrpnije raspravljaju o upotrebnoj vrijednosti imperfekta, a nerijetko i protuslove tvrdnjama navedenih gramatičara. Kao značajke tog vremena oni iznose i ova obilježja:

1. Imperfekt je i razgovorno i pripovjedačko vrijeme.⁸
2. Imperfekt se ne može upotrijebiti u znanstvenom stilu.⁹
3. Imperfektom se označuje tijek, proces radnje. Njime se govornik prenosi u prošlost (često veoma blisku, tako blisku da nije razgraničena sa sadašnjošću). Po tom je imperfekt oblik preteritalnog prezenta.¹⁰
4. Isticanje trajanja radnje nije osnovno obilježje imperfekta.¹¹

³ *I. Brabec-M. Hrašč-S. Živković, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I. izd., ŠK, Zagreb, str. 222—223.

⁴ »Oduzmite našim liricima aorist, kao da ste im odrezali krila. Slično se može reći za naše epike s obzirom na imperfekt.« *Funkcionalnost aorista i imperfekta*, u knjizi »Jezik u teoriji i praksi«, I. izdanje, Znanje, Zagreb, 1964, str. 151.

⁵ *Jezik*, Panorama, Zagreb, 1965, str. 99.

⁶ *Slavko Pavešić i dr., Jezični savjetnik s gramatikom*, MH, Zagreb, 1971, str. 441.

⁷ *S. Težak-S. Babić, Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika*, VI. izd., ŠK, Zagreb, 1973, str. 264.

⁸ *J. Vuković, Aleksandar Stojičević: Značenja aorista i imperfekta u srpskohrvatskom jeziku*, u knjizi »Sintaksa glagola«, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1967, str. 100.

⁹ »I potpuno stoji na svome mestu Sladojevićeva konstatacija da aorist i imperfekt u naučnom stilu može upotrijebiti samo onaj ko nema osećanje za značenja ovih oblika (JF XX, str. 214), — ja bih rekao za upotrebu, za stilski prirodnu upotrebu, mesto za značenje.« *J. Vuković, Povodom najnovijih radova i interpretacija posvećenih imperfektu i aoristu*, u knjizi »Sintaksa glagola«, Sarajevo, 1967, str. 311.

¹⁰ Vidi: *J. Vuković, Sintaksička vrednost imperfekta u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, str. 108, 120, 126, 212 i dalje u navedenoj knjizi.

¹¹ »Imperfekt sam po sebi ne ističe trajanje glagolske radnje, naročito ne u indikativnoj upotrebi.« *A. Stojičević, Značenje aorista i imperfekta u srpskohrvatskom jeziku*, SAZU, Ljubljana, 1951, str. 27.

»U pogledu dužine trajanja nema, dakle, nikakve razlike između prošlih radnji koje se kazuju perfektom i onih koje se označavaju imperfektom.« *M. Stevanović, Značenje imperfekta prema upotrebi u jeziku P. P. Njegoša*, JF, XX, str. 41.

»Što se tiče značenja isticanja dugog trajanja radnje, materijal pokazuje da u ovom govoru taj moment kod imperfekta nije obavezan.« *P. Ivić, Govor galipoljskih Srba*, JF, XX, str. 235.

5. Imperfektom se ističe doživljenost radnje u prošlosti.¹² Imperfektom se nijansira stav govornika. Imperfekt se upotrebljava da se vjerodostojnije pokaže kako je govornik sam vidio ono o čemu govori. Time se otklanja svaka sumnja.¹³

6. Imperfektna radnja nije vremenski ograničena.¹⁴

7. Obilježjem imperfekta, makar i sekundarnim, smatra se i naporednost imperfektne radnje s drugom radnjom u prošlosti ili s kakvom vremenskom situacijom.¹⁵

Ako ta obilježja sažmemo na temeljne razlike prema ostalim preteritalnim vremenima, imperfekt se razlikuje od perfekta doživljenošću, a od aorista neomeđenošću radnje.

U navedenim hrvatskim jezičnim priručnicima nema ni riječi o većini tih imperfektnih obilježja. Ni po upotrebi preteritalnih vremena u hrvatskoj književnosti ne može se zaključiti da bi doživljenost i omeđenost bile bitne crte imperfekta. Za vremensku omeđenost imperfekta može se naći primjera i u pisaca koji su, poput Matoša, imali osobito istančan sluh za taj glagolski oblik:

koja već dvije godine stanovaše kraj sela, u starom manastiru . . . (A. G. Matoš, Pereci, friški pereci)

Spavah do večeri. (A. G. Matoš, Nekad bilo sad se spominjalo)¹⁶

Ali trajaše samo tren. (I. Dončević, Posljednji Ciganin)

Sutradan bijaše sedmi novembar. (I. Dončević, Njih pet)¹⁷

Odmah znadijaše . . . (I. Brlić-Mažuranić, Kako je Potjeh tražio istinu)

A uvečer, kad poljski posao bijaše gotov . . . (I. Brlić-Mažuranić, Regoč)

¹² Prema Vukoviću je imperfekt »oblik kojemu je jedno od glavnih svojstava da obeleži direktno doživljenu prošlost, da u svojoj najosnovnijoj upotrebi (ili jednoj od najosnovnijih: treba biti načisto i s tim da je ovakva upotreba njegova u razgovornom jeziku najosnovnija) obeleži radnju direktno doživljenu, a da se, dakle, on kao takav ne upotrebljava za radnju koju subjekt, kao govorno lice, i vrši i doživljava, može se, čini mi se, iz te činjenice izvući nešto važno: ako imperfekt nije došao radi toga da istakne, tako da kažemo, najdoživljeniju doživljenost, a ovo nam pokazuje da to nije slučaj, onda je on bio potreban radi jačeg uživanja i govornog lica i lica kome se govori u nečiju radnju koja je direktno čulima govornog lica zapažena.« *Sintaksa glagola*, str. 111.

I M. Ivić ističe doživljenost kao obilježje imperfekta koji »služi za to da se u prošlosti oživi, evocira nešto što je jednom predstavljalo sadašnjost«. *Sistem ličnih glagolskih oblika za obeležavanje vremena u srpskohrvatskom jeziku*, Godišnjak Fil. fak. u Novom Sadu, III, str. 144.

¹³ Vidi u Vukovićevoj »*Sintaksi glagola*«, str. 113—114.

¹⁴ »Imperfekat se po pravilu ne može upotrebiti uz odredbe koje pokazuju granice radnje. Ne može se kazati napr: *Ja rađah dva sata*.« Petar Č. Sladojević, *O imperfektu u srpskohrvatskom jeziku*, JF, XX, str. 218—219.

¹⁵ M. Stevanović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za više razrede gimnazije*: »Imperfekt označava radnju koja se u prošlosti vršila naporedo s nekom drugom radnjom ili bilo kakvom vremenskom situacijom.« Znanje, Beograd, 1951, str. 431.

¹⁶ Prema izdanju »*Sabrana djela, I*« JAZU, Zagreb, 1953, str. 147. i 217.

¹⁷ *Bezimeni*, Mladost, Zagreb, 1973, str. 23. i 98.

Nešto malo razgovarahu ... (I. Brlić-Mažuranić, Bratac Jaglenac i sestrica Rutvica)¹⁸

Pobjegoh na ulicu i lutah do večeri ... (I. Raos, Smijeh izgubljenih djevojaka)¹⁹

Još je lakše naći primjere koji niječu doživljenost kao temeljnu crtu imperfekta:

Kažu da ne bijaše stoljeća manje poetičnog od ovog. (A. G. Matoš, Slikarstvo na prošlogodišnjoj izložbi)²⁰

— *Kakva bijaše njihova kultura? Priznajem, ogromna: ali bezvrijedna* (govori profesor MacHugh o Rimljanima u Joyceovu »Uliksu« u prijevodu Zlatka Gorjana).²¹

Na većinu suvremenih hrvatskih pisaca mogu se protegnuti zaključci M. Šimundića o upotrebi imperfekta u romanu »Mirotvorci«, tj. da sintaktičke mogućnosti toga glagolskog oblika ne prelaze okvire koje je postavio Maretić i da je imperfekt statistički vrlo rijedak unatoč relativno bogatim upotrebnim vrijednostima.²²

Nakon svoje pune afirmacije u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća, unatoč povremenim proplamsajima u književnom opusu pojedinih značajnih i utjecajnih književnika (Matoš, Nazor), imperfekt u dvadesetom stoljeću postaje sve rjeđe jezično izražajno sredstvo. U traženju uzroka toj pojavi, među ostalim, korisno je baciti i pogled unatrag, u doba preporoda novije hrvatske književnosti. Naime, u vrijeme ilirizma imperfekt je već iščeznuo iz većine hrvatskih narodnih govora (osim onih na južnom rubu i u pojedinim oazama, kao npr. u govoru Suska). Zato je za ilirske pisce imperfekt uglavnom naučeno, književno — da ne kažem knjiško — vrijeme. Odatle i pojava vrlo zapazljivih oscilacija: u jednih je pisaca čest, u drugih rijedak, pa i isti ga pisac jednom izbjegava, a drugi put obilno iskorištava. Zbog toga ima i dosta nesigurnosti ne samo na sintaktičkoj nego i na morfološkoj ravni. Uvjerljivo o tom svjedoče tekstovi iz prvih dana ilirske književne štokavštine, kao npr. ova rečenica anonimnoga bilješkara u Danici ilirskoj: »Šišman kralj poljski poslaše jednom poklisara na Generalstališe Nizkih Zemaljah (Niederlande), da im dade povod podložiti se vladanju španjolskomu u ratu, kojega š njime radi slobode svoje vodihu.«²³ (Istaknuo S. T.) A samo mjesec dana prije toga V. Babukić u istom časopisu, u svojim »Osnovama slovnice slavjanske narečja ilirskoga« jednostavno i razumljivo pokazuje kako se tvore naša glagolska

¹⁸ *Priče iz davnine*, Mladost, Zagreb, 1959, str. 19, 71. i 102.

¹⁹ *Vječno žalosni smijeh*, MH, Zagreb, 1965, str. 668.

²⁰ *Dojmovi*, BINOZA, Zagreb, 1938, str. 222.

²¹ *James Joyce, Uliisses, I*, Zora, Zagreb, 1965, str. 126.

²² M. Šimundić, *Upotreba i sintaktička vrijednost imperfekta u Dončevićevim »Mirotvorcima«, Jezik*, XV, str. 37—41.

²³ *Danica ilirska*, god. II, br. 22, str. 88 (21. 5. 1836).

vremena i koji su nastavci za *prošasto minuće*, a koji za *prošasto trajuće* vrijeme. Ipak, ni on, kao jezični stručnjak, nije baš u svemu siguran jer u aorisnu paradigmu pored *biše* i *bješe* kao 3. lice množine uvrštava (doduše u zagradi) i lik *bjehu*.²⁴

Tragovi takve nesigurnosti, kolebljivosti i nepoštivanja morfoloških normi vuku se sve do naših dana, a korijeni su im isti. Shvaćen kao glagolski oblik kojim se u prvom redu izriče prošlost i trajanje neke radnje, imperfekt je u hrvatskoj prošlovjekovnoj književnosti doživio pravu renesansu u svim stilovima pa i u znanstvenomu. Nalazimo ga jednako u djelima humanističkih kao i prirodnih nauka. Piscima koji nisu ponijeli jezični osjećaj za imperfekt iz zavičajnoga govora ipak nije bilo teško prihvatiti to glagolsko vrijeme jer su stjecali naobrazbu na latinskom, njemačkom, francuskom i talijanskom jeziku, na djelima stare hrvatske literature gdje je imperfekt bio veoma čest (Držić, Gundulić, Hektorović, Marulić, Zoranić, Zrinski i dr.) kao i na narodnoj književnosti. Ali ti različiti utjecaji nisu mogli imati jedinstvene posljedice, a najmanje su pridonosili utvrđivanju onih sintaktičkih osobitosti koje je imperfekt sačuvao u narodnim govorima gdje je još bio živ i gdje mu se funkcije mogu razlučiti od funkcija aorista i perfekta. Odstupanjima od morfoloških normi nije uvijek kumovalo nedovoljno poznavanje tog vremena, nego i situacija u narodnim govorima koja nije sukladna s jezičnim standardom.²⁵

Budući da se u novijim gramatičkim priručnicima naslućuje potiskivanje, pa čak i izumiranje imperfekta, korisno je utvrditi:

a) Je li imperfekt živ element ili samo okamina u suvremenom hrvatskom književnom jeziku?

b) Koje su upotrebne vrijednosti tog preteritalnog vremena?

c) Pripada li svima ili samo nekim stilovima?

Pokušao sam na ta pitanja odgovoriti proučavajući oveći korpus suvremenih tekstova, uglavnom međuratnih i poratnih, te nešto malo iz razdoblja do prvog svjetskog rata.

U s m e n o i z r a ž a v a n j e

Po (ne)upotrebi imperfekta usmeni izraz naših suvremenika koji govore ili nastoje govoriti standardnim jezikom ne proturječi dijalektološkim izvještajima o mjestu toga glagolskoga oblika u današnjim štokavskim govorima. »Nismo zabilježili nijedan imperfektivni oblik u spontanu govoru«, obavješ-

²⁴ Isto, br. 14, str. 53—56 (2. 4. 1836).

²⁵ Prema podacima M. Šimundića u govoru Imotske krajine nastavak *-hu* zamijenjen je u imperfekt nastavkom *-še*, *Govor Imotske krajine i Bekije*, Djela ANUBiH, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 26, Sarajevo, 1971, str. 149.

čuju B. Finka i A. Šojat o govorima kod Vinkovaca,²⁶ a slično i B. Nišević o jednom štokavskom govoru na Kordunu: »Imperfekt se u ovom kraju potpuno izgubio. Ne čuje se čak ni za glagol biti.«²⁷ Prema podacima M. Šimundića imperfekt se sačuvao u imotsko-bekijskom govoru, ali: »Unatoč bujnijem životu narodne epske pjesme i gusala upotreba imperfekta puno je smanjena i stalno je u opadanju.« . . . »Ponajviše imperfekat dolazi u upitnom značenju, mnogo manje u kazivanju prošlih događaja i takva služba nosi jako izraženo emocionalno-stilističko značenje. Na prvome mjestu ironičnost, zatim porugu, obezvređivanje i šalu namijenjenu onome kome je govor upućen ili posredstvom sugovornika nekomu ili nečemu, što je uključeno u kontekst.«²⁸

Položaj imperfekta u jezičnom standardu naših svagdanjih razgovora, diskusija i različitih oblika javnog i privatnog usmenog komuniciranja nije bitno drukčiji. U pravilu imperfekt se ne čuje. Možemo se u to uvjeriti ne samo na ulici i na javnim skupovima nego i slušajući dokumentarne radio-emisije i reportaže.²⁹ Susrest ćemo taj glagolski oblik samo u rijetkih intelektualaca, i to u posebnim prigodama, u svečanim govorima ili predavanjima koja po svojoj namjeni, a onda i po stilu, ne idu u red običnoga svagdašnjeg izražavanja. Iz mnogih usmenih izlaganja koja sam posljednjih godina čuo uspio sam pribilježiti svega nekoliko imperfekata: *bijaše*,³⁰ *bijahu*³¹ i *nastojahu*.³² Razumije se, nisu to jedini imperfekti izgovoreni u našoj javnosti u toku nekoliko godina, ali činjenica da ih i pojedinac koji na to pazi tako rijetko čuje zacijelo se može uzeti kao relevantan ne samo statistički nego i stilistički pokazatelj.

S tim su zapažanjem suglasni i podaci iz dokumentarnih filmova, koji su u stanovitoj mjeri i dokumenti jezične nam prakse i jezičnog razvoja te odražavaju činjenično jezično stanje naše današnjice. Nasuprot lijepu nizu značajnijih hrvatskih dokumentaraca u kojima nema imperfekta³³ mogu navesti samo

²⁶ *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca*, Radovi Centra za znanstveni rad — Vinkovci, JAZU, Zagreb, 1975, str. 115. Slično se može zaključiti i iz rada S. Sekereša »*Govor našičkog kraja*«, HDZ, 2, Zagreb, 1966, str. 209—301.

²⁷ *Osobine govora vrgomoškog kraja*, Simpozij o Petrovoj gori, JAZU, Zagreb, 1972.

²⁸ M. Šimundić, n. d., str. 193—194.

²⁹ Vidi primjere u *Republici* br. 5 (svibanj), 1975: M. Kučić, Z. Bajsić i M. Jurjević, *Ad libitum*; Č. Prica, Z. Bajsić i M. Jurjević, *Starolička patetična*; R. Tomović, L. Vindakijević i H. Hegedušić, *Vrijeme galeba*.

³⁰ *Dr M. Vrabec*, govoreći o djeci i filmu u Centru za kulturu i informacije, Zagreb, 17. 5. 1973; *dr Mohorovićić* u pozdravnoj riječi na znanstvenom skupu Čakavskoga sabora, Rovinj, 31. 5. 1974; *dr A. Peterlić* u kratkom radio-eseju o filmskim trikovima i kretanju kamere u emisiji »U prvom planu«, 6. 12. 1976.

³¹ Članica amaterskoga kazališta u Puli o izvedbi Krležine drame »Adam i Eva« u emisiji Radio-Jadrana, 11. 6. 1976. u 9,30 sati (*Kao što Adam i Eva bijahu na početku, tako i mi . . .*).

³² *Dr P. Matvejević* studentima Pedagoške akademije u predavanju »Krleža danas«, Zagreb, 26. 12. 1973 (*nastojahu ga neutralizirati*).

³³ N. Babić, *Bene — Napoleon iz Rogoznice*; O. Gluščević, *Ljudi sa Neretve*; Vuk; P. Krelja, *Coprnice, Povratak*; K. Papić, *Halo, München, Nek se čuje i naš glas*; *Malta seoska priredba*, *Charter let br.*; R. Sremec, *Ljudi na točkovima*, *Zelena ljubav*; Z. Sudović, *Grad ptica u gradu ljudi* (tekst K. Quien); I. Škrabalo, *Slamarke divojke*; Z. Tadić, *Poštar s kamenjara*, *Amerikanka*, *Dernek*; I. Tomulić, *Cvijet i oganj*.

primjer gdje upotreba imperfekta ne dokazuje njegovo postojanje u suvremenom standardu razgovornog jezika. Naime, imperfekti koji se čuju u filmu B. Majera »Matoš naš svagdašnji« ne pripadaju razgovornom jeziku, nego literaturi, jer su preuzeti iz Matoševih tekstova i kao Matoševa riječ preneseni u filmski usmeni komentar.

Sve nas to navodi na zaključak da se imperfekt u usmenom izražavanju upotrebljava veoma rijetko, da ga nalazimo samo u govoru ljudi koji posebno njeguju svoj izraz, i to uglavnom u izuzetnim, obično svečanim zgodama te da se ta upotreba najčešće svodi na 3. lice jednine i množine pomoćnoga glagola biti.

P i s m e n o i z r a Ź a v a n j e

Administrativno-poslovni stil. Tekstovi ustava, zakona, statuta, samoupravnih sporazuma, propisa, uredaba, odluka, rješenja, okružnica i drugih upravnih spisa — objavljeni za širu javnost tiskom ili za internu upotrebu kojom tehnikom umnožavanja — jednako kao i različiti poslovni dopisi svjedoče danas o potpunoj odsutnosti imperfekta u administrativnom i poslovnom stilu. Kad bi se i našao kakav imperfekt u službenom ili poslovnom spisu, djelovao bi namješteno, preciozno i bez sumnje bi izazvao podsmijeh.

Znanstveni stil. Golema većina suvremenih znanstvenih tekstova ne poznaje imperfekt. Tome ne protuslovi činjenica da će se u znanstvenoj literaturi imperfekta naći u citatima.³⁴ Nešto je običniji imperfekt u povijesnoznanstvenoj literaturi, ali i tu uglavnom u starijih povjesničara.³⁵ Pokoji imperfekt, najčešće 3. lice jednine i množine, naći će se u onih znanstvenih pisaca kojima predmet dopušta narativni stil ili esejistički pristup. Uglavnom sam to našao u književno-znanstvenoj, lingvističkoj, povijesnoj i filmološkoj literaturi. Ilustracije radi iznosim jedan takav primjer iz filmološke literature: »Nakon što prestane fascinacija spektaklom za piromane, sam prizor počet će sugerirati, upozoravati na svoju prošlost, u gledaočevoj svijesti pojavit će se slika onoga što jednom *bijaše* »ponosno zdanje«, a također, promatrajući proces uništenja zgrade gledalac će predosjetiti budućnost, predvidjet će nespektakularni završetak događanja, zamislit će amorfnu gomilu gareži.«³⁶ Čini se da je tu Peterliću imperfekt poslužio kao snažnije sredstvo od perfekta za isticanje prošlosti.

³⁴ Tako će upotrijebiti imperfekt E. Čimić citirajući A. B. Šimića u knjizi *Cvjetičanin-Čimić-Vranicki, Marksizam i odgoj*, Osijek, 1973, L. Županović citirajući Antoniju Kassowitz-Cvijić u radu *Život i djelo Vatroslava Lisinskoga*, Muzička biblioteka, Zagreb, 1971, a N. Kolumbić navodeći stihove iz pjesme *Tri Marije hojahu* u radu *Jedna pjesma protiv žena iz XV stoljeća*, Radovi Fil. fak., Zadar, 1962.

³⁵ E. Laszowski, *Grad Ozalj i njegova okolina*, Zagreb, 1929, R. Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, Zagreb, 1942.

³⁶ Peterlić, *Pojam i struktura filmskog vremena*, ŠK, Zagreb, 1976, str. 48.

U gdjekojega znanstvenika upotreba imperfekta može biti stilska značajka, kao npr. u M. Šimundića koji imperfekt ne svodi samo na 3. lice glagola *biti*, jer će upotrijebiti i *nastajahu*³⁷, *haraše*, *slušaše*.³⁸ Sve to govori da je imperfekt u znanstvenom stilu samo izuzetno upotrebljiv, i to:

- a) u citatima
- b) u temama koje omogućavaju narativan ili esejiistički način izlaganja
- c) kao osobita značajka autorova stila.

Publicistički stil. Sudeći po tekstovima naših novina i časopisa gdje kađ bismo mogli zaključiti: u publicističkom se stilu imperfekt više ne upotrebljava. Možemo prelistavati i pomno čitati sve od uvodnika do posljednjih vijesti naših dnevnika i tjednika uzalud tražeći imperfekt.³⁹ Tako je i s drugom publicistikom, dječjom, omladinskom, kulturnom, pa i sa stručnim časopisima, gdje ima publicističkih tekstova.⁴⁰ No to ipak ne znači da je imperfekt iz publicistike sasvim nestao. U gdjekojem broju naći će se dva-tri imperfekta, rijetko više, ali ne u izvještajnim člancima, nego u beletrističkim i popularno-znanstvenim priložima, pa naravno i u citatima⁴¹ te u onim novinskim vrstama koje tendiraju k literaturi (feljtoni, koserije, eseji, reportaže i sl.).

Očito je da se u strogo informativnim oblicima publicistike (vijest, obavijest, oglas, izvještaj) imperfekt ne upotrebljava.

Književno umjetnički stil. I u književnoumjetničkim tekstovima upotreba imperfekta varira od potpunog zanemarivanja do relativne zasićenosti. Ima i pisaca i prevodilaca koji rado upotrebljavaju imperfekt, ali je još lakše

³⁷ M. Šimundić, *O poljoprivrednom rječniku*, Jezik, XXII, str. 124—126.

³⁸ M. Šimundić, *Antroponomastički prilozi*, Onomastica jugoslavica, 5, Zagreb, 1975, str. 138.

³⁹ Nisam pronašao imperfekta u slijedećim listovima: *Brodski list* — 25. 5. 1973, *Đurđevački vjesnik* — 1. 11. 1968, *Glas Slavonije* 29. 1. 1973, *Karlovački tjednik* — 1. 2. 1973, *Ličke novine* — 15. 5. 1973, *Oko* — 18. 4. 1973, *Omladinski tjednik* — 20. 3. 1973, *Požegi list* — 10. 6. 1971, *Radničke novine* — 23. 3. 1973, *Studentski list* — 20. 3. 1973, *Školske novine* — 17. 4. 1973, *Večernji list*, 24. 1. 1973, IV. izd., *Vinkovačke novosti* — 14. 5. 1976, *Vjesnik*, 28—29. 1. 1973, *Žumberačke novine*, br. 43—44 (srpanj — listopad), 1976.

⁴⁰ Nije bilo imperfekta ni u ovim periodicima: *Radost*, veljača 1973, *SMIB (Smilje i bosilje)* — 1. 9. 1972; *Jezik* — listopad 1972, *Suvremena metodika hrvatskog ili srpskog jezika*, 1976, br. 1, *Umjetnost i dijete*, br. 22.

⁴¹ Na primjer: *Kerempuh* 1974 — samo *mišljah* u *Priči o vrepcu B. Hribara*; *Modra lasta*, 1—15. siječnja 1973. samo *razmišljaše*, *mišljaše*, *govorahu* u *priči N. Pulića Umirovljeni magarac*; *Telegram*, 19. 1. 1973 — tri imperfekta (*zastupahu*, *dopuštahu*, *čupaše*) u pričama P. Kvesića, jedan (*bijasma*) u feljtonu P. Pavličića i jedan (*bijasma*) u prikazu knjige I. Mrduljaša; *Kaj*, 11. 11. 1972 — samo u citatima iz tekstova *Draškovića*, *Kukuljevića* i *Vukotinovića* u članku J. Šidaka »Hrvatski preporodni pokret i grof Janko Drašković«; *Nedjeljna Dalmacija*, 28. 1. 1973 — samo *bijaše* u citatu iz traktata Saksonca Gottschalka benediktinca koji je pisao o knezu Trpimiru, u članku V. Mirkovića »Trpimirov samostan u Rižinicama«; *Vjesnik u srijedu (VUS)* 1, 11. 1972 — četiri imperfekta (*sijevahu*, *bijah* i 2 × *bijahu*) u reportažnoj seriji M. Vučkovića *Knjiga koja je uzбудila svijet: »Tragovima Lucifera«*.

naći djelo u kojem imperfekta uopće nema.⁴² Čini se da se u beletristici ipak najlakše namjeriti na djelo u kojem je imperfekt upotrijebljen samo nekoliko puta.⁴³ A među tim malobrojnim primjerima prevladava imperfekt u 3. licu jednine i množine, a gdje kad se upotreba imperfekta svodi samo na 3. lice jednine i množine pomoćnoga glagola biti.⁴⁴

Škrta upotreba imperfekta nije mogla ostati bez utjecaja na njegovu upotrebnu vrijednost. Nenaviknut na taj glagolski oblik u zavičajnom govoru i u razgovornom jeziku, rijetko ga susrećući u literaturi, a i tu uglavnom u starijoj i narodnoj književnosti, suvremeni čitatelj ne doživljava imperfekt kao nešto uobičajeno, svaki susret s njim izaziva dojam izuzetnosti. Tu izuzetnost, naravno, prihvaćaju i pisci pa imperfektom ostvaruju stilske učinke. Pri tom je veoma važna njegova glasovna struktura, o čem svjedoči i Šenin prigovor neimenovanomu prevodiocu Meilhacova »L'attachéa«: »Prevodilac ne umije rabiti i mijenjati jednostavna i sastavljena vremena; ono vjekovito »aše« dosađuje čovjeku. Glumci neka paze, da se u jednobroju ono »aše« dugačko izgovara ...«⁴⁵ Na stilsku obilježenost imperfekta upozorio je A. Barac tvrdeći da imperfekti unose u stil nešto svečano, upravo kao stvoreno za pripovijedanje prošlih, važnih događaja.⁴⁶

Ta se Barčeva tvrdnja može snažno potkrijepiti primjerom Ivane Brlić-Mažuranić. U »Čudnovatim zgodama šegrta Hlapića«, djelu koje se u doba svog nastanka moglo smatrati dječjim romanom iz suvremenog života, spisateljica je upotrijebila samo nekoliko imperfekata. Naprotiv, u »Pričama iz davnine«, čija je drevnost istaknuta već samim naslovom, taj je glagolski oblik veoma čest. Češćom upotrebom imperfekta i pluskvamperfekta tvorenog imperfektom pomoćnoga glagola *biti* I. Brlić-Mažuranić, razumije se — i uz pomoć drugih jezičnih sredstava, ostvaruje osnovni ton svojih bajki: pa-

⁴² A. G. Matoš, V. Nazor, S. Kolar, I. Dončević, I. G. Kovačić, I. Raos, A. Čurčić (*S. Bertheaut, Edith Piaf*), M. Brandt (*M. Proust, Put k Swannu*), Z. Gorjan (*J. Joyce, Ulisses*), J. Tabak (*Andersenove bajke*) — relativno često upotrebljavaju imperfekt. Nisam našao imperfekt u ovim djelima: Z. Bajsic, *Lice iza stakla* (Antologija radio-drame, RTZ, Zagreb, 1966), Božić, *Bubnjevi* (navedena antologija), *Legenda o djevojci i hrastu*, H. Böll, *Na kraju službenog puta*, prev. I. Runtić, Zagreb, 1971; *Charles Chaplin, Moj život*, prev. R. Stipetić, Zagreb, 1966; M. Feldman, *Zec, A. Hailey, Hotel*, prev. N. Šoljan, Zagreb, 1971, M. Krleža, *Davni dani, U logoru, A. Malraux, Hrastovi koje obaraju*, prev. A. Škiljan, Zagreb, 1971, R. Marinković, *Glorija, Ruke, M. Matošec, Strah u Ulici lipa, Č. Prica, Nekoga moraš voljeti, R. Sremec, Surogat* — filmski scenarij (Filmska kultura 81—82), A. Šoljan, *Kratki izlet, Đ. Vilović, Međimurje, Krotitelj smrti, Izbušeno kamenje*.

⁴³ D. Anđelinović, *Moj Dren* (3), R. Bach, *Galeb Jonathan Livingston*, prev. D. Pavičić-Haniš (3), S. Bellow, *Herzog*, prev. Ž. Bujas (1), M. Bulgakov, *Majstor i Margarita*, prev. V. Flaker (1), A. Camus, *Sretna smrt*, prev. I. Klarić (5), M. Mc Carthy, *Ona i njezino društvo*, prev. Z. Crnković (2), B. Glumac, *Zagrepčanka* (6), H. Hütrec, *Pustinjakov pupak* (4), Ž. Jeličić, *Staklenko* (3), M. Krleža, *Povratak Filipa Latinowicza* (3), Z. Majdak, *Stari dečki* (4), A. Majetić, *Čangi* (3), G. Orwell, *Životinjska farma*, prev. V. Roksandić (2).

⁴⁴ Tako je npr. O. Šolc prevodeći Simmelov roman »Odgovor zna samo vjetar« upotrijebio tridesetak imperfekta, ali samo od pomoćnog glagola *biti*.

⁴⁵ *Kazališna izvješća*, I, BINOZA, Zagreb, 1934, str. 51.

⁴⁶ *Veličina malenih (Uz Matoševu prozu)*, Zagreb, 1947.

tinu starine, arhaičnost intonacije, svečanost izuzetnih trenutaka bajkovite nesvakidašnjice. U opširnijem radu o glagolskim oblicima za izricanje prošlosti u »Pričama iz davnine« utvrdio sam da su razlozi za upotrebu imperfekta ovi: arhaičnost tona, svečanost ugođaja, ritam rečenice, zvukovna vrijednost izraza i čar variranja.⁴⁷

Nerijetko je izbor imperfekta višestruko motiviran.

*Vijećahu, vijećahu, a onda se dosjeti . . .*⁴⁸

Osim doprinosa već spomenutom osnovnom tonu i ritmu rečenice ponovljeni imperfekt ima još jednu vrijednost koje nema, recimo, krnji perfekt (*Vijećale, vijećale . . .*), a to je zvukovno imitiranje vilinskog vijećanja, jer je govor tih vila nalik na hujanje vjetra. To se i ističe u istom kontekstu: *Huj, huj! — zahuje sve Zatočnice*. Povrh svega ponovljeni imperfekt podržava i svečanost dojma, jer — vijećanje je svečan čin.

Još je češći imperfekt u Matoševoj pripovjedačkoj prozi. Podržavajući Barčevu tvrdnju da je upotrebom imperfekta Matoš znao djelomično postizati u svom stilu dojam svečanosti, uzvišenosti i patetičnosti, K. Pranjić konstatira da imperfekt »u Matoša često dolazi kao *variatio* koja *delectat*, kao alterniranje prošlih vremena motivirano ugibanjem potencijalnoj monotoniji vremenskog paralelizma i gramatičkog identiteta predašnjih vremena,« ali da ima i imperfekata »drugačije upotrebno motiviranih«, što i pokazuje na nekoliko primjera (*bijaše, rastijaše, bjelasaše, gustijaše*).⁴⁹ U Pranjićevu tumačenju upotrebne vrijednosti tih imperfekata može se razabrati i uvjetovanost njihova izbora ritmičkom strukturom, koja je za Matoša, pisca toliko osjetljiva za glazbu riječi, i te kako važna.

Za većinu naših pisaca između dva rata i za njihov odnos prema imperfektu vrijedi — s neznatnim prilagodbama — što je I. Smailović napisao o Hasanu Kikiću: »Oblici imperfekta u narodnom govoru Kikićeva zavičaja danas ne postoje (izuzev rijetkih primjera od pom. gl. »biti«), ali ih nalazimo u Kikićevim djelima, osobito u pripovijetkama. U romanima rjeđe. Baš zato što ne postoje u narodnom govoru, Kikić ih nigdje i ne upotrebljava u dijalozima nego samo u svojim rečenicama.«⁵⁰

Ako je imperfekt rijedak u dijalozima pripovjedne proze, još manje ga možemo očekivati u dramskim tekstovima i filmskim scenarijima. Prema deset imperfekata Kolarove »Breze« u filmskom scenariju napisanom po istoj

⁴⁷ Izražajna vrijednost glagolskih oblika za izricanje prošlosti u »Pričama iz davnine« Ivane Brlić-Mažuranić, u zborniku »Ivana Brlić-Mažuranić«, Mladost, Zagreb, 1970, str. 76—99.

⁴⁸ *Bratac Jaglenac i sestrice Rutvica*, Priče iz davnine, Mladost, Zagreb, 1952, str. 92.

⁴⁹ *Jezik i stil Matoševe pripovjedačke proze*, Rad JAZU, knj. 361, Zagreb, 1971, str. 73—74.

⁵⁰ *Jezik Hasana Kikića*, Rad JAZU, knj. 361, Zagreb, 1971, str. 532.

pripovijetki ne stoji ni jedan.⁵¹ U romanu »Giga Barićeva« M. Begović upotrebljava imperfekt, iako ne baš obilno. U završnom poglavlju »Drama« upotrijebio ga je svega jedanput, i to potkraj prvoga čina:

— *Njet, njet — otimaše se on: — Zašto se bojiš? Pitaj tko je.*⁵²

Kako je poznato, ta završnica romana zapravo je prilagodba kazališnoga komada »Bez trećega«, koji je objavljen znatno prije. U toj pak prvoj, scen-skoj verziji nema ni jednog imperfekta. Na odgovarajućem mjestu u kazališ-nom komadu nalazimo prezent:

*Marko (otimlje se): Njet, njet. Zašto se bojiš? Pitaj tko je.*⁵³

To je i prirodno. Didaskalije se pišu u prezentu, a u dijalogu možemo očekivati vremena uobičajena u razgovornom jeziku. Imperfekt bi se mogao naći tek u izuzetnim, patetičnim, svečanim, arhaično obojenim situacijama. Tako je i u mladih dramatičara, pa i u onih kojima je, kao I. Raosu, imperfekt inače drag. Za razliku od Raosovih pripovijedaka i romana, gdje je imperfekt prilično čest, u njegovim ga dramskim tekstovima nema, ili točnije — gotovo nema. Naći ćemo ga u njegovoj »herojskoj tragediji« »Autodafe moga oca«, i to u *Prologu* kao citat sa stećaka izgovoren glasom davnoga pretka i u sedmom prizoru prvog dijela u biblijskom monologu Svetoga Franje, seljaka opsjednuta vjerskim ludilom.

*Stah, boga molah, zla ne mišlah, ubi me gom.*⁵⁴

*Ali grobara ne bješe nijednoga jer svi ležahu na putovima među lešinama.*⁵⁵

Osim biblijsko-religiozne intonacije imperfekt u oba primjera ostvaruje i stanoviti čar drevnine, baš kao i jedan jedini primjer u »Svrsi od slobode« I. Kušana, gdje autor uostalom citira Gundulića:

*Po zlu idahu svi zakoni.*⁵⁶

Pobude pak za upotrebu toga glagolskoga vremena u pripovjednoj prozi najčešće izviru iz težnje za izbjegavanjem jednoličnosti, iz one radosti variranja. Pri tom odlučnu ulogu igraju ritam i zvuk, a katkad i koji afektivni razlog.

*Drugovi mu se zbog toga rugahu.*⁵⁷

Mogao je Dončević to iskazati i perfektom: *Drugovi su mu se zbog toga rugali.* Ali otežan još jednom enklitikom, prvi izgovorni skup čini ritam rečenice tromijim. Ne treba pri tom zanemariti ni činjenicu da bi se u takvu skupu baš o prvi, a ne o drugi ili treći naglašeni slog ovjesile tri nenagla-

⁵¹ Vidi: Slavko Kolar, *Scenska djela*, MH, Zagreb, 1971, str. 385—442.

⁵² *Giga Barićeva*, III, Zora, Zagreb, 1965, str. 225.

⁵³ M. Begović, I, *Pjesme, Drame, Kritike i prikazi*, Pet st. hrv. knjž., Zagreb, 1964, str. 256. Dramu *Bez trećega* Begović je tiskao u Beogradu 1933 (*Tri drame*), a *Gigu Barićevu* u Zagrebu 1940.

⁵⁴ *Nemojte nam kosti pretresati*, Zagreb, 1970, str. 7.

⁵⁵ N. d., str. 18.

⁵⁶ I. Kušan, *Svrha od slobode*, Prolog, god. IV, br. 14, str. 58.

⁵⁷ I. Dončević, *Pismo majci u Zagorje*, Bezimeni, Mladost, Zagreb, 1973, str. 6.

šene riječi (— v v v v v mj. — v v v v). Doduše, Dončević je iz istoga razloga mogao posegnuti za krnjim perfektom, ali bi to urodilo neželjenom jednoličnošću jer su i u susjednim rečenicama perfekti, a ne treba zanemariti ni akustičku vrijednost nastavka *-lu* koji podsjeća na smijeh rugača.

Jednočlani, kraći imperfekt gdjekad bolje odgovara smislu rečenice:

*Ali trajaše samo tren . . .*⁵⁸ (Usporedi: *trajao je!*)

Imperfekt je prikladniji od potpunog perfekta kada se teži za kraćim, lapidarnijim izrazom:

Po putovima pali ljudi kao kamenje.

*Iz Drage stizahu novovjerci.*⁵⁹

Tu je očito da I. G. Kovačiću nije odgovarao dvočlani perfekt. Prvi put je zato upotrijebio krnji perfekt a drugi put, za izmjenu, imperfekt.

Zbog svoje rijetkosti, izuzetnosti, imperfekt može poslužiti za isticanje, a u skladu s kontekstom, i za izražavanje kakve afektivne nijanse.

*Lijepa gospodica bijaše velika ljubiteljica vezova i čipaka.*⁶⁰

Tu je rečenicu I. G. Kovačić i grafički istaknuo izvukavši je iz konteksta u posebni odjeljak. Ali i ono nesvakidašnje *bijaše* intenzivira to isticanje, pridonoseći ujedno i ironičnosti intonacije koja prožima taj dio pripovijedanja.

(Svršit će se.)

PRIJEDLOŽNO-PADEŽNE SINTAGME S PRIDJEVSKIM ZNAČENJEM

Vladimir Anić

I. Sintagme (konstrukcije) prijedloga s imenicom u padežu imaju u većini značenja priloga — uzročna, mjesna, vremenska i načinska. Sa značenjem priloga, te sintagme su u rečenici adverbne oznake. U specijalnim studijama o jeziku u pojedinih pisaca ili o padežnim sintagmama spoznaje o njima toliko su uznapredovale da više nije potrebno naglašavati da je sintagma ravnopravna jezična jedinica s riječju, da ona u svojoj raznovrsnosti predstavlja bogatstvo jezika i može pružiti značenje koje samostalna riječ nema.¹ Ipak, u brizi oko

⁵⁸ I. Dončević, *Posljednji Ciganin*, n. knj., str. 23.

⁵⁹ I. G. Kovačić, *Mladi proroci*, Izabrana djela, Glas rada, Zagreb, 1951, str. 20.

⁶⁰ I. G. Kovačić, *Veliki osvjetnik*, n. knj., str. 32.

¹ U posebnim studijama o jeziku pojedinog pisca vidi Ž. Stanojčić, *Jezik i stil Iva Andrića (Funkcije sinonimskih odnosa)*, Beograd, 1967. *Sintaksa jezika L. K. Lazarevića (I. Sintagmatski odnosi)*, Beograd, 1973. — Ovaj rad nastavlja se na naša proučavanja jezika M. Pavlinovića objavljena u *Jeziku*, XX. i *Radovima Fil. fak.* u Zadru, sv. 13 (8), 1974/1975.